

Marta Ljubešić

Fakultet za defektologiju

Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

PRILOG POZNAVANJU MIGRANTSKE DVOJEZIČNOSTI

SAŽETAK

U radu je analiziran oblik dvojezičnosti koji nastaje u uvjetima ekonomskih migracije i tipičan je upravo za migrantsku djecu. Kako se ova djeca ne školuju na materinskom jeziku i žive u stranoj sredini, njihov je jezični razvitak veoma specifičan. U uvodu rada iznose se Cumminsove hipoteze kao teorijski okvir za razumijevanje lingvističkih i kognitivnih teškoća, odnosno prednosti kod dvojezičnoga govornog razvoja. Uzorak ispitanika sastavljen je od tridesetoro djece koja od ranog djetinjstva neprestano žive u SR Njemačkoj te paralelno usvajaju dva jezika: materinski, hrvatski ili eventualno srpski, i jezik šire društvene zajednice: njemački. Svi su oni bili redoviti polaznici trećeg razreda jugoslavenske dopunske škole u Mannheimu i trećeg razreda redovite njemačke osnovne škole. U trenutku ispitivanja bilo im je od 9 do 10 godina. Ispitanici su na materinski jezik trebali s njemačkog pismeno prevesti kratku priču. Analiziran je pristup zadatku te greške u pisanju. Djeca su (uz tri iznimke) zadatku pristupila tako što su prevodila doslovno, čak preslikavajući red riječi iz njemačkoga u hrvatski. Iako su redovito pohađala dopunsku nastavu na materinskom jeziku, rezultati su pisanja na materinskom jeziku porazni. Najbrojnije su greške koje se ne mogu svrstati u greške interferencije, već ukazuju na nisku razinu jezičnog znanja, na manjak u rječniku, ali i u sposobnosti gramatičkog oblikovanja poruke.

1. Uvod

Dvojezičnost je obilježje modernog vremena. Više od polovine čovječanstva jest dvojezično ili višejezično (Oksaar 1989), te nije neobično da se zadnjih nekoliko desetljeća dvojezičnost sve više i pumnije istražuje u okviru različitih struka (psihologije, psiholingvistike, lingvistike, sociologije, sociolingvistike, pedagogije, neurofiziologije, logopedije, i dr.). Poseban interes poklonjen je dvojezičnosti u dječjoj dobi.

Fenomen dvojezičnosti izuzetno je nejednak, a to je posljedica njegove složenosti. Često se tvrdi da nikakva uopćavanja nisu moguća kad je riječ o dvojezičnosti i njenim posljedicama na socijalni, kognitivni i jezični razvoj pojedinca. To dakako nije točno. Činjenica je da dvojezičnost nije jedinstven fenomen i da različiti oblici dvojezičnosti mogu imati različite utjecaje na napredak djeteta.

Ispravnije je stoga govoriti o dvojezičnostima (balansiranoj i nebalansiranoj, ranoj i kasnoj, koordiniranoj i složenoj, aditivnoj i suptraktivnoj itd.).

Za problem ovog rada važna je distinkcija na aditivnu i subtraktivnu dvojezičnost (Lambert 1977). Kod subtraktivne dvojezičnosti postepeno dolazi do zamjenjivanja materinskog jezika drugim, po principu stvaranja ravnoteže. Što dijete bolje napreduje u drugom (nematerinskom) jeziku, znanje iz materinskog je manje, jer ga drugi jezik - jezik šire društvene zajednice - istiskuje iz upotrebe. Javlja se efekt ravnoteže ili semilingvizma - niti jednim jezikom dijete nije kompetentno ovladalo. Za razliku od suptraktivne dvojezičnosti u aditivnoj se napreduje u oba jezika i materinskom i onom drugom, te se novo jezično znanje nadodaje na postojeće i uvećava. Zanimljivo je da je tip dvojezičnosti vezan uz stav okoline prema jeziku: aditivna dvojezičnost razvit će se ako je stav okoline prema jezicima što ih dijete usvaja pozitivan.

Istraživanja o posljedicama dvojezičnosti na obrazovanje djeteta, davala su često kontradiktorne rezultate. Činjenica je da su edukacijski i društveni konteksti u kojima se ostvaruje dvojezičnosti često toliko različiti da se dobiveni rezultati veoma teško mogu generalizirati (Stölting 1980a). Zbog toga se ni rezultati istraživanja ne mogu izravno primjenjivati. Pokazalo se neophodnim izgraditi teorijske modele koji će uzimati u obzir različitost uvjeta u kojima dvojezičnost nastaje. Aktualnost ovog problema, uza sve intenzivnije migracije u svjetskim razmjerima, određuje i istovremeno jačanje svijesti o važnosti očuvanja materinskog jezika i kulturnog identiteta pojedinca.

Zanimljive hipoteze za objašnjavanje utjecaja dvojezičnosti na kognitivni razvoj i školsko učenje razradio je Jim Cummins (Cummins 1980, Cummins i Swan 1986). On tvrdi da je način kako dvojezičnost utječe na spoznajni razvoj djeteta ovisan o stupnju ovladavanja i jednoga i drugog jezika. U objašnjavanju tog utjecaja postavio je dvije hipoteze. To su hipoteza praga i hipoteza o jezičnoj međuovisnosti. Hipotezom praga pretpostavlja se da postoji određeni prag u jezičnom znanju koji pojedinac treba dostići da bi se mogli javiti pozitivni učinci dvojezičnosti na kognitivni razvoj. Autor postulira postojanje dviju kritičnih razina. Jednu (nižu) potrebno je premašiti da bi se izbjegli negativni utjecaji na školovanje i kognitivni razvoj, a drugu višu, odnosno dobru jezičnu razvijenost potrebno je dostići u oba jezika, da bi se mogli ostvariti pozitivni utjecaji na razvoj. Hipoteza o jezičnoj međuovisnosti govori o pozitivnom transferu poučavanja u jednom jeziku za napredovanje u drugom, naravno ako je dijete adekvatno izloženo i tome drugom jeziku. Naime, jezik ne čini samo ono što primjećujemo kao komunikativnu uspješnost među sugovornicima. U sposobnosti služenja pisanim i usmenim govorom u pojedinca djeluje niz "nadjezičnih" kognitivnih sposobnosti, osobito na višim razinama jezične upotrebe. U školi se, primjerice, u jezičnom obliku (pisanom i usmenom) prenose nove obavijesti koje su izvan neposrednoga, situacijskog konteksta i za njihovu obradu potrebne su te jezično nespecifične kogni-

tivne sposobnosti, tvrdi Cummins (1980). On ih naziva CALP - cognitive/academic language proficiency. Usvojenost ovih kognitivnih sposobnosti u prvome, materinskom jeziku pojedinca, u određenoj mjeri garancija je za razvitak tih kognitivnih dimenzija i u drugom jeziku. Iako svaki jezik, smatra Cummins (1980), ima svoj CALP, te su sposobnosti izraz iste osnovne dimenzije, i u tom dijelu javlja se jezična međuovisnost u napretku jezika, odnosno to je objašnjenje kognitivnog transfera među jezicima. Cummins (1990) razrađuje i psihopedagoške principe za organizaciju dvojezičnih programa školovanja.

Swain (1981) navodi istraživanja koja pokazuju da su djeca koja su duže bila poučavana u svom materinskom jeziku, a manje u drugom, postizavala bolje rezultate od djece koja su veoma rano dobila obuku iz drugog jezika, a nisu bila sistematski poučavana u materinskom.

Iz Cumminsove teorije i empirijskih istraživanja proizlazi da je čuvanje materinskog jezika ne samo neotuđivo ljudsko pravo, već i uvjet za skladan i dobar napredak u jeziku. Stav će se brzim i potpunim prijelazom u drugi jezik (po cijenu napuštanja materinskoga), a pod geslom "što prije to bolje" osigurati uvjeti za uspješniji jezični napredak, proturiječi i teoriji i rezultatima što su ih ovi autori dobili istražujući dvojezičnost manjinskih grupa.

Istražujući dvojezičnost u Vojvodini, Lajoš Gonz (1981a, 1981b, 1988) također je dobio rezultate koji idu u prilog Cumminsovoj hipotezi praga.

Opširniji prikaz ovog shvaćanja odnosa među jezicima napravljen je stoga jer ga autor vidi kao dobar teorijski okvir za razumijevanje odgojno-obrazovne situacije i govornog razvitka djece migranata u zemljama Zapadne Evrope.

Lingvističke aspekte dvojezičnosti nastale u uvjetima ekonomskih migracija južnoslavenskih naroda na evropski sjeverozapad istraživao je veći broj autora (Ljubešić 1989ab, Mrazović 1989, Rosandić i Rosandić 1991, Stojanović 1982, 1984, Stölting 1980ab, Vasić 1986, Pavlinić-Wolf i dr. 1986, 1988 i drugi). Sociolingvistički i kognitivni aspekti ove dvojezičnosti znatno su manje istraživani. Iznimku donekle čini studija Fulgosija i sur. 1987. i Stöltinga 1980b. Sva su ova istraživanja dala niz vrijednih spoznaja, iako su bila parcijalna. Istraživački nacrti morali su biti parcijalni (ograničavali su se na opis jezičnih osobitosti) već stoga jer je niz tema, kad su u pitanju migranti, bio tabuiziran, a i sami maigranti bijahu podozirivi prema istraživanju i traživačima. Dakako da je to sve utjecalo na izbor pitanja i mogućnosti interpretacije rezultata. Dobra slika stanja bio je donedavno i sam naziv jezika: u njemačkoj varijanti on se zvao "jugoslawisch", a u hrvatskoj "naš jezik" ili "naški". Stoga je znatno bolje opisan lingvistički razvitak migrantske djece, nego što su analizirani uvjeti koji su utjecali na njega.

Studije su obradile vrlo različita područja govornog razvitka migrantske djece (čitanje, pisanje, izgovor, rječnik, gramatičke osobitosti i sl.) i bez iznimke ukazivala su na neuravnotežen tip dvojezičnosti s dominacijom stranog jezika, te vrlo niskom razinom u materinskom jeziku.

2. Cilj istraživanja

Cilj istraživanja bio je analizirati greške u pisanju u dvojezične migrantske djece, te utvrditi njihovu učestalost i dosljednost. Naime, s pedagoškoga i logopedskog stanovišta potrebno je poznavati tipične teškoće i razraditi metodologiju njihova uklanjanja i ublažavanja.

Iz dosadašnjih istraživanja jezičnog razvoja djece koja su s roditeljima došla u neku stranu zemlju na tzv. privremeni boravak te se školuju na nematerinskom jeziku (Mrazović 1989, Ljubešić 1989b; Pavlinić-Wolf, Brčić, Jeftić 1988; Pavlinić-Wolf, Anić i Ivezić 1986; Pinnemann 1981; Rohr-Sendlmeier 1990, Stojanović 1984; Vasić 1986 i dr.) poznato je da se u njihovu govornom razvitku javljaju mnoge jezične interferencije i da materinji jezik ne napreduje nego stagnira. Naravno da se i na pisanje reflektira stanje jezika (stupanj ovladavanja), pa ćemo se u analizi posebno osvrnuti na teškoće u području rječnika, na teškoće u području gramatike i kao treće, u području pravopisa. Budući da istraživanja sposobnosti prevođenja u djece osnovnoškolske dobi nisu dosad istraživane, zanimaju nas i dječje strategije i uspješnost u ovom zadatku. Naša polazna hipoteza bila je da djeca različite dobi različitim metodama učenja usvajaju jezik, a i ranije stečeno znanje restrukturiraju u skladu s postojećom kognitivnom razinom, te smo očekivali da će se u greškama pisanja što ih čine polaznici trećeg razreda osnovne škole moći prepoznati stanovita sistematičnost.

Ova nam se hipoteza čini osobito relevantom za usvajanje materinskog jezika u dvojezične djece jer taj proces u njih ide drugom dinamikom nego u jednojezične djece, pa roditelji, nastavnici, a često i logopedi moraju dodatno raditi na poticanju razvitka materinskog jezika. Ovaj se rad odvija i radi prevencije teškoća u učenju kao posljedice nedostatnog ovladavanja jezikom koji je među ostalim i medij za prijenos informacija i stjecanje znanja.

3. Metode rada

3.1. Uzorak ispitanika

Ispitanici su bili izabrani tako da su predstavljali tipičnu skupinu tzv. treće generacije migranata u SR Njmačkoj. Njih se uobičajeno naziva trećom generacijom migranata, iako su u biološkom smislu tek druga generacija. Oni su djeca migranata rođena u zemlji imigracije i od početka su bili izloženi utjecaju dvaju jezika - jeziku svojih roditelja (koji je ujedno i jezik doma gdje započinju svoju govornu komunikaciju) - i jeziku šire društvene okoline, tj. jeziku zemlje imigracije (njemačkom).

Naš inicijalni¹ uzorak brojio je 30 djece (17 djevojčica i 13 dječaka) koji su kontinuirano od ranog djetinjstva živjeli u SR Njemačkoj, a materinski jezik oba roditelja bio je hrvatski (ili pak srpski) i roditelji su se kao odrasli ljudi uselili u zemlju rada. Djeca su pohađala treći razred redovite njemačke osnovne škole i treći razred jugoslavenske dopunske škole u Mannheimu, a u trenutku ispitivanja bilo im je između 9 i 10 godina. Ispitivanju je pristupilo 27 djece (16 djevojčica i 11 dječaka). Jedan je dječak odbio suradnju jer mu se zadatak u vezi pisanja učinio suviše težak (njegovo vladanje hrvatskim jezikom bilo je jedva na granici usmenog sporazumijevanja, pa je ovaj zadatak za njega i bio pretežak), jedna se djevojčica u međuvremenu preselila, a jedan je dječak u vrijeme provođenja ovog dijela ispitivanja bio bolestan.

3.2. Uzorak varijabli i način ispitivanja

U okviru šireg istraživanja govora koje je provedeno u tri vremenske točke s razmacima od po 7 mjeseci (Ljubešić 1989b), a od kojeg su ovdje prikazani podaci (samo dio) trećeg ispitivanja, naišli smo na izrazitu strategiju izbjegavanja opširnijih iskaza u materinskom jeziku i veoma reduciran i strogo funkcionalan jezični iskaz. Zbog toga smo pri ispitivanju pisanja odustali od slobodnog sastava (plašeći se da ćemo dobiti rečenicu ili dvije), ali i od diktata jer nije bilo smisleno ispitivati pisanje na tekstu za koji smo unaprijed predmijevali da ga dio djece neće razumjeti. Stoga smo se odlučili na jedan pomalo neobičan zadatak.

Djeca su dobila kratak tekst na njemačkom jeziku strukturiran u smislenu i zaokruženu cjelinu djeci bliskog sadržaja (vidi prilog). U tekst smo uključili upravni govor i sva tri osnovna glagolska vremena - prezent, perfekt i futur I. Jezik teksta bio je bliži svakodnevnom govornom jeziku nego književnom. Ispitivanje je bilo individualno. Dijete je nakon razgovora s ispitivačem i primjene drugih mjernih instrumenata dobilo tekst s instrukcijom da pročita napisanu priču i da je zatim napiše tako da je i njegovi prijatelji u domovini mogu razumjeti. Dakle, uputom nismo naznačili očekujemo li prijevod ili prepričavanje, prepustili smo to djetetovu izboru. Nas je u prvom redu zanimalo kako će dijete jezično preraditi zadani sadržaj u svom materinskom jeziku.

Svako smo dijete pitali razumije li zadatak i postoji li u njemu koja riječ koju ne razumije.

---

1 Podaci u ovom radu sakupljeni su u okviru istraživanja "Komparative Untersuchung dysgrammatisch sprechender, bi- und monolingual aufwachsender Kinder" u kojem je autorica sudjelovala u vrijeme svoga dvogodišnjeg boravka u Heidelbergu, SR Njemačka, kao stipendist fondacije Alexander von Humboldt. Istraživanje o kojemu izvještavamo provedeno je 1988, dakle u vrijeme postojanja isključivo jugoslavenskih dopunskih škola.

Nerazumijevanja njemačkog dijela teksta nije bilo, ali su odmah po čitanju djeca signalizirala da će imati teškoća u pisanju na materinskom jeziku. Tražili smo da u njemačkom tekstu označe što ne znaju reći na hrvatskom, odnosno srpskom.

Varijable istraživanja odredili smo drukčije nego što je to uobičajeno u području teškoća čitanja i pisanja, a s namjerom da razlučimo greške do kojih dolazi zbog utjecaja njemačkog jezika (jezične interferencije), od onih u kojima se jasno očituje nedovoljno vladanje materinskim jezikom u njegovu leksičkom, gramatičkom i ortografskom dijelu.

Ovu podjelu nije bilo moguće striktno provesti, to više što praznine u poznavanju materinskog jezika ispitanici često ispunjavaju odgovarajućim pravilima njemačkog jezika, pa imamo i zonu prekrivanja između ovih kategorija.

Varijable istraživanja bile su:

1. ukupan broj grešaka u pisanju.
2. Broj grešaka koje se mogu interpretirati kao leksičke interferencije (broj njemačkih ili iskrivljenih njemačkih riječi).
3. Broj grešaka koje se mogu interpretirati kao pravopisne interferencije (primjena njemačke ortografije u pisanju na materinskom jeziku).
4. Broj ostalih grešaka u pisanju (agramatizmi, ispuštanja obaveznih dijelova rečenice, pogrešan red riječi u rečenici, pravopisne greške koje se ne mogu dovesti u vezu s utjecajem njemačkoga).

4. Rezultati i diskusija

Učenici su u ispitivanju dobro surađivali budući da im situacija prevodenja nije strana. Oni, naime, veoma često služe kao prevodioci svojim roditeljima (od kojih u pravilu bolje govore njemački) ili rođacima iz domovine koji im dolaze u posjet. Ipak iznenađuje da je svega jedan ispitanik prepričao zadani sadržaj (to smo prepoznali u pretvorbi upravnog govora u neupravni i u izostavljanju detalja), a od preostalih 26 prijevoda svega dva ne bismo označili kao doslovne i gramatički izrazito nezgrapne. Naime, veoma rijetko nailazili smo na oblike koji su bili u duhu hrvatskog (npr. zamjena pasiva aktivom, uobičajene sintagme i sl.).

Prevodilačka strategija u odnosu na strategiju prepričavanja prevladala je u pristupu zadatku očito zato jer je ona ispitanicima bila bliža i vjerojatno manje naporna negoli pisano prepričavanje zadanog teksta. Međutim, dok pri usmenom prevodenju nema doslovnog preslikavanja reda riječi, u usmenom ima. Zbog toga smo odlučili da pogrešan red riječi u rečenici ne analiziramo. Doslovnim redom riječi u rečenici služili su se svi ispitanici (osim već spomenutih troje koji nisu doslovno prevodili) i gotovo u svim njihovim "prevedenim" rečenicama nalazimo

glagol iza objekta. Budući da ne raspoložemo podacima o reakcijama djece na zadatak pismenog prevođenja, smatramo da nije moguće razlučiti koliko je frekvencija grešaka u redu riječi posljedica danog im zadatka, a koliko nedostatne jezične kompetencije ili jezične interferencije.

Tablica 1. Ukupan broj grešaka u pisanju

frekvencije		
-20	4	
21-30	15	totalni raspon: 15-49
31-40	5	prosjeak = 27,7
41-	3	

U tablici 1. prikazan je ukupan broj grešaka u pisanju koji po djetetu iznosi u prosjeku 27,7. S obzirom da dužina teksta izraženo brojem upotrijebljenih riječi pri pisanju varira između 31 i 66 riječi², količina grešaka zaista je velika.

Tablica 2. Učestalost pojedinih vrsta grešaka

	interferencije		ostale greške
	leksičke	pravopisne	
prosjeak	0.82	7.04	19.48
SD	1.07	4.66	6.31
totalni	0-4	1-14	8-38

Analiza grešaka u skladu s našim varijablama istraživanja pokazuje da greške koje izravno prepoznajemo kao leksičke i pravopisne interferencije njemačkoga i hrvatskog (tablica 2) nije dominantna kategorija grešaka. Leksičke su interferencije u smislu korištenja njemačkog leksika rijetke (svode se na Krankenhaus za bolnicu, Fieber za temperaturu i Arzt za liječnika). U vokabularu i semantici djeca dobro razlikuju dva jezika, te ostavljaju neprevedenim ako ne poznaju hrvatsku riječ. Javljaju se i neke zanimljive kovanice, uglavnom za njemačku riječ Bauchschmerzen (= bolovi u truhu) koju su prevodili kao "Bol-

2 Broj rečenica ne varira znatno, jer su sva djeca prevodeći tekst u pravilu napisala šest rečenica koliko ih je i bilo u originalnom tekstu. Dakako da su mnoga pri tom isпустиła dio sadržaja i znatno skratila prijevod u odnosu na original. Izostavljanje informacija nismo penalizirali. Naša se analiza odnosi isključivo na jezično oblikovanje u pisanju.

listomak" (ispit. br. 1), "Boljostomak" (ispit. br. 16), "Trbukbolest" (ispit. br. 18) "trbuchboll" (ispit. br. 28). Ove složenice dakako ne poštuju pravila tvorbe riječi u hrvatskome. Pravopisne interferencije, koje smo definirali kao prijenos njemačkih pravopisnih pravila u pisanje na hrvatskom u najvećoj mjeri obuhvaćaju pisanje općih imenica velikim slovom (bolniza, Jutro, Mama...) pisanje w namjesto v (weliki, swe, pozwala, prwo...) z namjesto c (bolniza), i s namjesto z (vosit, naswalla, sašto...) te podvostručavanje suglasnika iza kratkih naglašenih vokala (npr. bitti, stomack).

Najučestaliji tip grešaka (tzv. ostale greške) odnosi se na nepravilne gramatičke oblike (npr. sa sitomacinim bolovim, za jednoj hitna pomoć, za jutru, i sl.), na ispuštanja zbog kojih je tekst postao ne samo agramatičan, već i nerazumljiv (vidi prilog 2). Također se u pisanju uočava utjecaj dijalekta (jopet, ondaj, zovnila, moreš, prigleda) kojim djeca nadopunjuju nepoznavanje standardnog idioma.

Mnogo je i fonološko-ortografskih grešaka. Djeca su u pravilu pisala onako kako čuju svoj materinski jezik (kotkuće, odma), a čini se da je došlo i do pomaka u načinu slušanja i nesigurnosti u pogledu zvučnih i bezzvučnih parova suglasnika (npr. ikrati namjesto igrati, debe namjesto tebe, djede namjesto dijete...). Nedostatno vladanje gramatikom očitivalo se u nedovoljnoj izgrađenosti padeškog sustava i greškama gramatičke kongruencije (npr. ... "za jednoj hitna pomoć ćeš se ti vozit..." (br. 26); ... "Kaže on sa glas mamu..." (br. 28). Ovamo bismo svrstali i pogrešnu upotrebu prijedloga ("za jutro" namjesto "ujutro") kao i prevodenje prijedloga koje u njemačkom zahtijeva rekcija nekih glagola, a u hrvatskom su suvišni i u takvoj upotrebi pogrešni (npr. ... "er sagt zur Ute..." dio djece je prevodio ... "on kaže kod Ute ..., a trebalo je ... "on kaže Uti ...").

Iz cjelokupne analize načina pisanja i izražavanja naših ipsitanika nameće se zaključak da za jezični razvitak migranata nije problematična njihova izloženost njemačkom i njegov utjecaj, već izrazito nedostatna izloženost materinskom jeziku i nedovoljno ovladavanje njime.

Prilike u kojima dijete govori na materinskom jeziku nisu česte i svode se na komunikaciju roditelja i djece, a što više opada mogućnost roditeljske kontrole, upotreba je njemačkoga češća (i u komunikaciji među braćom) (Ljubešić 1989a). Djeca nemaju ni razvijene navike čitanja na hrvatskome, pa sve zajedno ne pruža dostatne uvjete za očuvanje i dalji napredak u materinskom jeziku. Valja imati na umu da govorni razvitak ne završava u trenutku kad dijete nauči govorno komunicirati s okolinom (u predškolskoj dobi), već traje i tijekom školovanja, i mnogo duže, i ovisi ne samo o kvaliteti školovanja nego i o samonaobrazbi. Razvijanje jezika nastavlja se i u procesu čitanja i pisanja čitav život. Niz jezičnih konstrukcija i ne dolazi u svakidašnjem govornom jeziku, već ih jedino možemo usvojiti čitanjem i pisanjem (Perera 1986).

Analizom tekstova što su ih djeca napisala ne stječe se dojam da je njihov osnovni problem miješanje leksika i gramatike materinskoga i njemačkog jezika,

već da "bijele zone" u znanju svog materinskog jezika dopunjavaju njemačkim. A ta bijela polja nisu mala. Ona su uzrok i ispuštanjima i prijenosu pravila iz njemačkog i npr. nasumičnoj upotrebi naših slova kada nije uspostavljena čvrsta veza između zvukovne realizacije i pisanog znaka (npr. kod ispitanika br. 6 nalazi-mo: oblike poput kače i močeš namjesto kaže i možeš, kod ispit. br. 3 kače i kaze namjesto kaže, bolniću, namjesto bolnicu, operise namjesto operiše itd.). Djeca pokazuju kognitivno osvješten pristup jeziku i tragaju za načinom kako ispuniti praznine u svom jezičnom znanju.

Neke osobitosti nismo brojili kao greške, jer su one moguće u nekom drugom kontekstu, no ovdje, gdje je sadržaj poznat i zadan, na granici su s pogrešnim (npr. pokazna zamjenica koja se umeće na ono mjesto gdje je u njemačkom bio određeni član: ... pregledava ovo dijete, spominjanje subjekta - najčešće zamjenice uz glagol, gdje nije nužno i sl.). Dio ovih grešaka vjerojatno se javio i zbog načina postavljanja zadataka.

Razumijevanje napisanih tekstova najviše otežavaju greške ispuštanja bitnih dijelova rečenice, zbog čega ona postaje agramatičnom i nejasnom, a razlog leži u leksičkim teškoćama i nemogućnosti djece da sadržaj koji su razumjela kažu na gramatički prihvatljiv način. Dobra ilustracija slabog poznavanja materinskog jezika jesu teškoće s izricanjem činjenice da se "Uta probudila s bolovima u trbuhu." Moglo bi se pretpostaviti da bi upravo jedna takva zdravstvena tegoba mogla biti temom i kućnih razgovora (a to je jedino mjesto uz dopunsku školu gdje učenici koriste materinski jezik), te da je učenici mogu jezično oblikovati. Međutim čak četrnaestero djece izostavilo je informaciju da se Uta probudila s bolovima u trbuhu i ostalo je nejasno zašto je majka zvala liječnika, sedmero je djece to izreklo na prihvatljiv način, a šestero tako da se smisao mogao razaznati, ali jezična sintagma nije bila korektna. Tu su se javljali oblici kao npr. bollistomak, sa stomacinim bolovim, trbukolest, sa boljenog stomaka, trbuchboll i sl.

5. Zaključak

Analiza pisanja dvadeset i sedmero dvojezične djece migranata koja rastu u uvjetima dvojezičnosti (tzv. treća generacija migranata) ukazuje prije svega na nisku razinu ovladavanja materinskim jezikom, kako na leksičkom, tako i gramatičkom i pravopisnom planu.

Dobra ilustracija za leksičku nerazvijenost u hrvatskom jest pojam bolova u trbuhu. Njemački naziv za taj pojam bio je svima, bez iznimke poznat, a samo sedmero djece uspjelo ga je korektno prevesti na hrvatski. Drugih šestero prevelo je informaciju iako jezično nezgrapno i pogrešno, a četrnaestero djece tu je infor-

maciju ispustilo, jer je nije uspjelo jezično oblikovati u hrvatskom. Ovaj tip grešaka, kao i gramatičke teškoće koje su se ogledavale u kršenju gramatičke kongruencije i izostavljanju obaveznih dijelova rečenice, bile su češće i grublje su otežavale razumijevanje prijevoda, nego greške koje smo svrstali u skupinu leksičkih i pravopisnih interferencija.

Unos njemačkog leksika u tekst na hrvatskom nije bio čest, što se ne bi moglo reći za prijenos njemačkih pravopisnih pravila. Međutim i ovdje se postavlja pitanje koliko je konstatirano stanje posljedica pravopisnih interferencija, a koliko odraz činjenice da djeca primjenjuju ona pravopisna pravila koja poznaju, a to su pravopisna pravila jezika na kojem su i stekla prvu pismenost (njemačkom). Naime, u okviru dva do najviše četiri sata nastave na tjedan na materinskom jeziku s različitim nastavnim sadržajima i velikim grupama učenika opismenjivanje na hrvatskom teško može biti uspješno. Dakako da se time ne želi nijekati postojanje jezičnih interferencija u dvojezičnih osoba, već ukazati na to, da smatramo mogućim da učenici manjak u jezičnom znanju jezika kojeg slabije znaju dopunjuju znanjem boljeg jezika.

Iako je poznato da desetgodišnja migrantska djeca imaju bogata iskustva u usmenom prevođenju, te im takav zadatak i ne čini osobitu teškoću, u zadatku pismenog prevođenja ili prepričavanja (mogli su sami odabrati) u ispitivanju smo dobili doslovne prijevode. Svega je jedno dijete prepričalo zadani tekst, a ostali su prevodili, i to doslovno (uz dvije iznimke). Tako smo konstatirali da je red riječi bio sasvim u skladu s redom riječi u njemačkom tekstu, a određeni član npr. preveden je kao pokazna zamjenica. Učenicima je situacija pismenog prevođenja bila sasvim nova i nepoznata i u nju su unijeli vlastito shvaćanje prevođenja: riječ po riječ.

Prilog 1: Tekst koji su djeca trebala ..." napisati tako da ga razumiju njihovi prijatelji u domovini".

Ute ist krank

Am Morgen ist Ute mit starken Bauchschmerzen aufgewacht. Die Mutter hat den Arzt gerufen. Jetzt misst er das Fiber und untersucht das Kind. Dann sagt er mit ernster Stimmer zur Mutter: "Ute muss ins Krankenhaus, weil sie operiert werden sollte". Und zu Ute sagt er: "Mit einem Krankenwagen werden wir dich ins Krankenhaus bringen, und dann wird bald falles gut sein, und du kannst wieder zu Hause spielen"

Prilog 2: Primjeri pisanih prijevoda (ispitanik br. 5 i br. 8).

Uta je Bolivara

je Uta sa. Mama je Brit dvela. Kad i djeje, ad
kod Mama: "Uta mora u Krankenkass, i Uta
sa jednom tebe u, a sve dobro Bitti, i di
marasch opet kod Klüce igral."

Ute je Bolivara

zo jutro je Ute Bolib, je stornuch kada je prola
u. Mama je odman narivela Doktoro. Seta
mijaci Temperaturu i proglid Dige. Za prowin
Anita jes rekha Doktor: "Ute će u Bolnicu
da se operira mora." i onda reče Ute reče
Doktor: "Za Bolikom duto će je u Bolnicu
Odwert, i ondan moraš opet kući se opet ije

LITERATURA

- Cummins, J. (1980). "The construct of language proficiency in bilingual education". u: Alatis, J.E. (ur.) *Current issues in bilingual education*, Washington, D.C.: TESOL, 81-103.
- Cummins, J. (1989). Language and literacy acquisition in bilingual context. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 10, 17-31.
- Cummins, J. & Swain, M. (1986) *Bilingualism in education. Aspects of theory, research, and practise*. New York: Longman.
- Fulgosi, A.; Fulgosi, Lj.; Fulgosi-Masnjak, R.; Metzging, A.; Knezović, Z. i Zarevski, P.(1987). Children of workers living abroad and their peers in the native country: cognitive and personality characteristics. *Revija za psihologiju*, 17, 19-36.
- Lambert, W.E. (1977). "The effects of bilingualism on individual: cognitive and sociocultural consequences". u: Hornby, P.A.: (ur.): *Bilingualism: psychological, social, and educational implications*. New York: Academic Press, 15-28.
- Ljubešić, M. (1989a). Jezični razvoj djece jugoslavenskih migranata u SR Njemačkoj. *Migracijske teme*, 5, 353-362.
- Ljubešić, M. (1989b). *Zur bilingualen Entwicklung jugoslawischer Migrantenkinder: Konzeption, Erhebung und erste Ergebnisse*. Heidelberg: Pädagogische Hochschule Heidelberg.
- Mrazović, P. (1989). "Neke karakteristike govornog i pisanog nemačkog i srpskohrvatskog jezika dece migranata u SR Nemačkoj." u: Savić, S. (ur.) *Interkulturalizam kao oblik obrazovanja dece migranta van domovine*, str. 70-77. Novi Sad: Institut za južnoslavenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
- Oskaar, E. (1989). "Psycholinguistic aspects of bilingualism." *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 10, 1, 33-46.
- Pavlinić-Wolf, A.; Anić, J. & Ivezić, Ž. (1986). "Jezik jugoslavenske djece koja žive u Švedskoj". *Migracijske teme*, 2, 37-46.
- Pavlinić-Wolf, A.; Brčić, K. & Jeftić, N. (1988). "Supplementary mother-tongue education and the linguistic development of Yugoslav children in Denmark". *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 9, 151-167.
- Perera, K. (1986). "Language acquisition and writing". u: Fletcher, P. i Garman, M. (ur.) *Language acquisition. Studies in first language development*. Cambridge: Cambridge University Press, 494-518.
- Pienemann, M. (1981). *Der Zweitspracherwerb ausländischer arbeitender kinder*. Bonn: Bouvier.
- Rohr-Sendlmeier, U.M. (1990). "Social context and the acquisition of German by Turkish migrant children". *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 11, 377-391.
- Rosandić, D. i Rosandić, I. (1991). "Hrvatski jezik i kultura izvan domovine", 1-7. *Školske novine*, Zagreb, veljača-ožujak, od br. 8-15.
- Stojanović, I. (1984). "Lingvistički aspekti dvojezičnosti jugoslavenskih učenika sa srpskohrvatskog jezičnog područja u završnim razredima osnovne škole u SR Njemačkoj". U: Nećak-Luk, A. i Strukej, I. (ur.). *Dvojezičnost - Individualne in družbene razsežnosti*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje SR Slovenije.
- Stölting, W. (1980a). "Die Entwicklung der Zweisprachigkeit bei ausländischen Schülern, Zweisprachigkeit unter Einwanderungsbedingungen". *Praxis Deutsch*, Sonderheft 1980, 19-22.
- Stölting, W. (1980b). "Zweisprachigkeit jugoslawischer Schüler in der Bundesrepublik Deutschland." *Balkanologische Veröffentlichungen*, sv. 3, Berlin: Freie Universität, Osteuropa-Institut.
- Vasić, S. (1986). "Model ispitivanja govora naše dece u Francuskoj". u: *Metodički priručnik uz udžbeničku seriju "Moja domovina SFR Jugoslavija"*. Beograd: Zayod za izdavanje udžbenika, 165-177.

A CONTRIBUTION TO UNDERSTANDING BILINGUALISM

SUMMARY

The paper analyses a form of bilingualism which appears in conditions of economic migration and is typical for migrant children. Since these children are not schooled in the mother tongue and live in foreign surroundings, their linguistic development is very specific. In the introductory part of the paper the author reviews Cummins' hypothesis as a theoretic framework for understanding linguistic and cognitive difficulties, or else advantages in a bilingual educational development. The survey sample was composed of thirty children who had lived for their early childhood in the FR of Germany and had acquired parallelly two languages: their mother tongue (Croatian or else Serbian), and the language of the wider social community (German). All the children surveyed were pupils of the third grade in the Yugoslav supplementary school in Mannheim and the third grade of regular German elementary school. At the time of the survey they were 9 to 10 years of age. The examinees had to translate into their mother tongue a short text written in German. The approach to the task and the writing errors were examined. The children (with three exceptions) approached the task in such a way that they literally translated into Croatian, even copying the word order. Although they had regularly frequented supplementary classes in the mother tongue, the results of the writing were crushing. Most common were error which could not be listed as interference errors, but which rather indicate a low level of linguistic knowledge, a lack of vocabulary, and also a lack of the capability to grammatically formulate messages.